

Otroci s inženýrským diplomem

Technické ústavy ministerstva vnitra a věznění odborníci v 50. a 60. letech

ŠÁRKA KOUKALOVÁ

V souvislosti s komunistickými perzekucemi po únoru 1948 stále existují témata, která na úplné zhodnocení teprve čekají. Jedním z nich jsou technické a výzkumné ústavy a projektová oddělení v československých věznicích, které využívaly práce uvězněných odborníků, často politických vězňů. Přestože jimi prošly desítky, možná stovky lidí, mnohdy významných osobností oboru, o jejich fungování a historii se toho ví jen velmi málo. Tato studie spolu s navazujícími texty se snaží toto „bílé místo“ našich dějin zaplnit – byť zatím jen částečně. Shrnuje, kde se vlastně idea odborných a výzkumných oddělení ve vězeňských zařízeních ministerstva vnitra vzala a jak tato pracoviště fungovala.

Pronásledování politických a ideových oponentů nového režimu po roce 1948 se týkala v podstatě všech společenských vrstev, mířilo ale především na elity. V síti nespravedlivých zatčení a vykonstruovaných procesů proto uvízla i řada vysoce kvalifikovaných specialistů v oborech, jako bylo strojírenství, stavitelství nebo architektura. Komunistický režim dokázal (např. od duchovních, literátů či umělců) rozpoznat potenciál těchto praktických profesí a pochopil, že nasadit tyto vězněné odborníky na obvyklou těžkou manuální práci je zbytečné plýtvání silami. Proto v rámci jednotlivých vězeňských zařízení velmi brzy vznikala specializovaná oddělení, která schopnosti těchto lidí začala intenzivně využívat.

Po vzoru šarašek

Idea celého systému pocházela pochopitelně ze Sovětského svazu, kde měli s vězněním „třídních nepřátel“ a využíváním jejich odborného a pra-

covního potenciálu bohaté zkušenosti. Již ve dvacátých letech 20. století se v SSSR zaváděly v rámci Gulagu (Hlavní správy nápravně-pracovních táborů) speciální tábory pro vědce, konstruktéry a inženýry, utajované vědecko-výzkumné a projektové ústavy, v nichž režim využíval práce vězněných specialistů. Podle vězeňského žargonu se nazývaly šarašky nebo šaragy (patrně odvozeno z ruského slova šarachtsja, tedy stranit se, být neviditelný).

Systém zpočátku fungoval tak, že tito vězni byli pronajímáni jednotlivým podnikům, kam byli z věznic pravidelně převáženi. Jeho přebudování do podoby, kterou pak v 50. letech převzalo i Československo, je spojeno až s Lavrentijem P. Berijou a jeho nástupem do funkce lidového komisaře vnitra SSSR. V roce 1939 byly z jeho popudu přímo ve věznicích vytvořeny tzv. Zvláštní technické kanceláře, později známé pod názvem Čtvrtá zvláštní správa (NKVD), které podléhaly přísnému utajení s tím, že

si jejich řízení vyhradil přímo Berija. Měly být zaměřeny na zbraňové systémy pro armádu, nicméně od počátku se velká část jejich činnosti týkala i staveb a stavebních plánů.¹

Po druhé světové válce správu nad těmito pracovišti vykonávalo ministerstvo státní bezpečnosti. Inženýrsko-techničtí pracovníci, kteří zde pracovali podle své odbornosti, byli k zapojení do úkolů v rámci těchto oddělení motivováni určitými výhodami, které vězeňský systém umožňoval (příděly stravy, dopisy, popřípadě návštěvy rodinných příslušníků). Mohli tedy na rozdíl od jiných vězňů pracovat v přijatelnějších podmínkách, s dostatkem jídla, v čistotě a do určité míry i v pohodlí.

Archivních materiálů o činnosti „intelektuální zóny“ Gulagu se mnoho nedochovalo.² Z některých ojedinělých archivních zpráv vyplývá, že výběr určitých odborníků pro práci v šaraškách byl cílený. Docházelo kvůli tomu i k zatýkání celých pracovních kolektivů, které byly kompletně

1 CHLEVNŮK, Oleg V.: *Historie gulagu*. BB Art, Praha 2008, s. 229–231.

2 Tamtéž, s. 48.



Pohled do jedné z projekčních pracoven Technického ústavu MV v Praze na Pankráci v roce 1959. Stejně tak na dalších fotografiích k tomuto textu. Foto: SNV ČR

přesunuty do věznic a přeměněny ve zvláštní konstrukční kanceláře NKVD.³ Dnes jsou již celkem známy osudy některých vězněných a utajovaných ruských konstruktérů, kteří se podíleli na vývoji zbraňových systémů, avšak o architektech vězněných v šaraškách a jejich projektech zatím podrobnější údaje chybějí. Muselo jich být mnoho, neboť v rámci Gulagu byl nuceným pracím ve sféře investiční výstavby příkládán mimořádný význam.

Ze slavných ruských architektů, kteří specializovanými vězeňskými

pracovišti prošli, lze zmínit Mirona Ivanoviče Meržanova (1895–1975), osobního architekta a designéra Josifa V. Stalina, pro kterého projektoval mimo jiné v letech 1934–1941 letní dači (ve skutečnosti vily) v Kuncevě, Macestě nebo Bočarov ručej (dodnes jde o letní rezidenci ruského prezidenta). V roce 1943 byl na základě vykonstruovaného obvinění zatčen i se svou rodinou a odsouzen na 10 let v tábore nucených prací. Dostal se přitom do několika šarašek, a to v táborech v Komsomolsku na Amuru a dále v Suchanovce (v bu-

dovách kláštera sv. Kateřiny v městě Vidnoje blízko Moskvy), kde projektoval například jedno ze sanatorií v Soči, a dále v Marfinu (v bývalém sirotčinci také poblíž Moskvy), kde byl mimo jiné uvězněn s Alexandrem Solženicynem, který se o něm zmiňuje v románu *V kruhu prvním*.⁴

Ve výzkumném ústavu v Marfinu, který zahájil činnost až v roce 1946, byli soustředěni matematici, fyzici, chemici, inženýři, konstruktéři, výtvarníci, tlumočníci, knihvazači a další. Solženicyn zmiňuje i další „fajnové kriminály“ například v Intě nebo

³ Tamtéž, s. 391.

⁴ Represivny architekt Stalin. *Magazin online* – viz <https://broadwayblogspot.com/3178-repressed-architect-stalin.html> (citováno k 29. 10. 2019).

Spiridonovce a definuje tyto ústavy jako „malinké Rajské ostrovy v souostroví Gulag“⁵, jako předpekli, kde *jste pořád ještě v pekle, ale dostal jste se do jeho lepšího, vyššího kruhu - do kruhu prvního*. Ironicky glosuje práci v šaraškách a tamější snesitelnější podmínky citací z úvodníku deníku *Pravda*, podle něho je *prokázáno, že vysoký výnos vlny u ovcí závisí na jejich krmení a péči*.⁶

Přesnější údaje o tom, jak šarašky fungovaly a kolik vězňů jimi prošlo, dosud nemáme. Jelikož se ale předpokládá, že v Gulagu bylo vězněno 15–20 milionů lidí, mohla tato specializovaná pracoviště pojmout i stovky tisíc lidí. Zůstala totiž pochopitelně součástí vězeňského systému SSSR i poté, co byl Gulag v roce 1957 oficiálně zrušen.

Odborná a výzkumná oddělení MV

V Československu bylo schváleno zřízení vězeňského technického institutu ještě za Stalinova a Gottwaldova života, konkrétně na schůzi Politického sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) dne 8. května 1952.⁷ Návrh předložil ministr národní bezpečnosti Karol Bacilek a doporučil, aby byli kvalifikovaní pracovníci s delšími tresty soustředěni v jednom vězeňském ústavu. Podle zprávy ministerstva národní bezpečnosti se ve věznicích nacházelo celkem 441 „využitelných“ vězňů, z nichž v úseku stavebnictví bylo 55 stavebních odborníků, 20 stavitelů, 10 průmyslováků, 7 architektů, 5 specialistů pro vodní stavby, 4 vědecko-techničtí pracovníci a další z jiných oborů. Především byli jmenovitě doporučováni čtyři odborníci s tresty od 5 do 14 let, kteří se prosadili v oblasti stavebních

konstrukcí a elektrotechniky. Z nich známe jména Aloise Ziky, absolventa Technické univerzity ve Vídni, autora 18 různých patentů odsouzeného na 10 let, a architekta Samuela Englera, absolventa Technické univerzity v Berlíně a odborníka na železobetonové a ocelové konstrukce, odsouzeného na 8 let.

Vybudování technického ústavu usnadnila systémová změna ve vězeňství – do roku 1952 spadalo do působnosti tří ministerstev (spravedlnosti, národní obrany a národní bezpečnosti), nově jej měl mít v kompetenci pouze jeden orgán, a to Správa nápravných zařízení (SNZ) spadající pod ministerstvo národní bezpečnosti (MNB). Po potřebných přípravách byl dne 1. listopadu 1952 (s účinností od 1. ledna 1953) zřízen technický ústav (oddělení) se sídlem v Opavě, který měl v organizačních podmínkách uvedeno, že při vnějším styku bude označován jako *ústav nápravných zařízení*. Měla se vytvořit vhodná pracoviště pro vězně-odborníky, s patřičným vybavením (laboratoře, odborné knihovny, pokusná pole apod.) a zajistit *utajení povahy [jejich] práce*.⁸

Již na přelomu let 1952 a 1953 v něm byla soustředěna hlavní skupina nejvyšších techniků, celkem jich zde pracovalo 291. Název složky byl zároveň přejmenován na Technický ústav nápravných zařízení (TÚNZ) Opava. Již k 31. červenci 1953 hodnotila Správa nápravných zařízení výsledky v technických odděleních (TOMV) jako velmi dobré, zejména konstrukční práce. Brzy poté došlo k další organizační změně – zákonem č. 77/1953 Sb. ministerstvo národní bezpečnosti zaniklo v důsledku sloučení s ministerstvem vnitra a jeho úkoly ke dni 11. září toho roku

převzalo toto nově organizované ministerstvo; technický ústav nicméně fungoval stále stejně. Postupně do něj byli zařazováni vězni-specialisté ve stavebním, elektrotechnickém a strojírenském průmyslu a rovněž vězni s dobrou znalostí cizích jazyků. Jednotlivá pracoviště opavského ústavu byla ekonomicky napojena na příslušné národní podniky (n. p.), např. Stavoprojekt, Tatra Kopřivnice, Škoda Plzeň, Vítkovické železářny. Z architektonických prací se zde prováděly například projekty nových sídlišť.

V roce 1955 přišla další reorganizace. Ministr vnitra Rudolf Barák podal podnět ke zpracování návrhu na *efektivnější organizaci pracovního využití odsouzených techniků*. To znamenalo jednak zřízení kontrolního a řídicího orgánu ministerstva vnitra, který by na činnost „speciálních oddělení“ dohlížel (Technické byro ministerstva vnitra – viz dále), a jednak snahu o co největší koncentraci odsouzených techniků do jednotlivých pracovišť. Ministr se při prezentaci návrhu vůbec nesnažil skrývat, že cílem těchto opatření je maximalizovat zisk práce neprávem odsouzených vězňů. Jako hlavní smysl změn přímo definoval pomoc národnímu hospodářství a jejich klíčovou součástí také měla být změna úhrady vykonávaných prací, tedy *taková „obchodní politika“, aby MV inkasovalo všechny prostředky, které odpovídají odvedeným výsledkům*.⁹

Na základě této koncepce bylo ještě před uskutečněním celkové reorganizace vězeňského systému v roce 1956 v Praze na Pankráci postupně soustředěno 54 odborníků (zřejmě šlo o tzv. Plánovačku, viz rozhovor s Františkem Wiendlem v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*) a v Praze-Ruzyni pak 12 odborníků pro I. správu MV

5 SOLŽENICYN, Alexandr: *Souostroví Gulag, 1918–1956. Pokus o uměleckou studii*. Konfrontace, Curych 1974, s. 501, 530.

6 TÝŽ: *V kruhu prvním*. Mladá fronta, Praha 1992, s. 18–20.

7 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl (dále jen A 2/1), inv. j. 352, Návrh na zřízení technického institutu pro vězně-odborníky, 8. a 19. 5. 1952.

8 Tamtéž, f. Organizační a vnitřní správa FMV III. díl (A 6/3), inv. j. 255, Tajný rozkaz MNB, č. 158/1952.

9 ABS, f. A 2/1, inv. j. 275, 11. schůze kolegia MV, Zpráva o činnosti Technického byra MV, 9. 4. 1958.

(rozvědka) a dále dalších 15 odborníků pro ministerstvo zahraničního obchodu (MZO) a n. p. Tesla Pardubice.

V roce 1957 zřídilo ministerstvo vnitřní další technické ústavy nápravných zařízení v pankrácké věznicí v Praze a v trestním ústavu (NPT) v Plzni. V rámci reorganizace bylo z technického oddělení věznic v Opavě několik desítek nejlepších odborníků přesunuto do jiných věznic; i tak jich tam zůstalo ještě asi 250. Do konce roku 1957 byly v provozu již čtyři technické ústavy (oddělení) a v nich celkem 27 pracovních středisek ve věznicích v Opavě, v Praze-Pankráci, v Ruzyni a v Plzni-Borech. Celkem v nich mělo být do října 1957 umístěno 650–700 odborníků, do 1. ledna 1958 asi 1000 pracovníků. V tom roce ale už fungovalo pět technických ústavů věznic (Praha-Pankrác a Ruzyně počítány jako jedno zařízení) – přibyla ještě Bratislava a trestní ústav Boreč. Zřejmě byl posléze zřízen ještě šestý technický ústav pro zemědělské odborníky v liberecké věznicí, ale o něm jsou zatím zprávy pouze kusé. V těchto ústavech pracovalo 70 % odsouzených techniků z různých oborů, tedy včetně architektů a inženýrů. Ostatní byli využíváni pro práci s jinými odsouzenými ve výrobě jako provozní technici.¹⁰ Malá část nebyla z bezpečnostních důvodů využívána (jako technici). Z těchto údajů vyplývá, že ne všichni odborníci byli zařazeni do specializovaných vězeňských pracovišť, což potvrzuje také výpověď vězněného architekta Jiřího Vahaly, který uvedl, že v rámci akce IPRA bylo uvězněno daleko větší množství odborníků, než kolik se jich pak nacházelo v technickém ústavu.¹¹

Ekonomický pilíř režimu

O tom, jaký druh vězňů vlastně v TÚNZ pracoval, máme jen povsech-

né informace. Jisté je, že z převážné části šlo o vězně politické. Z roku 1958 pocházejí údaje, že celých 65 % tehdy vězněných techniků a inženýrů bylo odsouzeno za protistátní trestnou činnost, a to s odnětím svobody většinou delším než 10 let (u 52 % odsouzených). Odpovídá tomu i sociální skladba těchto vězňů – asi polovina z nich patřila k příslušníkům „bývalé inteligence“ a asi 12 % pocházelo „z řad bývalých kapitalistických podnikatelů“; 35 % pak bylo dělnického původu.¹²

Pokud vezmeme v potaz skutečnost, že v technických ústavech byli soustředěni vysoce specializovaní příslušníci společenské elity, těžko nás překvapí odhad, že zadání „pomoci národnímu hospodářství“ se jim bezesbytku dařilo plnit. Tato oddělení pracovala především jako subdodavatelé státních projektových ústavů, národních podniků či výzkumných ústavů – na zakázkách, na něž tyto instituce neměly čas nebo (poněkud paradoxně) personální kapacity. Protože na výkonnosti zřizovaných ústavů ministerstvu vnitřní velmi záleželo, dochovaly se podrobné zprávy, které efektivitu vězňů s účelnicovou pečlivostí zaznamenávaly. Od roku 1956 můžeme pozorovat, jak stoupal počet vězňů, a tedy i efektivita práce převedená na peněžní hodnotu. Je nutné ovšem přihlídnout k tomu, že se počet odborníků ve věznicích měnil v závislosti na propouštění a přijímání vězňů. Podle statistik v roce 1956 činila hodnota vykonané práce v technických ústavech při průměrném počtu 300 vězněných techniků asi 6 milionů Kčs, v roce 1957 za organizační působnosti Technického byra při průměrném počtu 400 techniků již 16 milionů Kčs (což je téměř trojnásobný nárůst výkonu oproti třetinovému nárůstu vězňů). V roce 1958 při průměrném počtu 700 techniků to

bylo již 36 milionů Kčs a v roce 1959 při počtu asi 1000 techniků přibližně 46 milionů Kčs. Dále se dozvídáme, že v prvním čtvrtletí roku 1958 byla hrubá výroba již o více než 50 % vyšší než v roce 1957 a že za rok 1958 bylo provedeno celkem 1323 akcí, odpracovány 2 miliony hodin (ze kterých se 30 % týkalo stavební projekce) a že produktivita práce byla ve srovnání s rokem 1957 o 20 % vyšší.

Výsledkem bylo značné zvýšení produktivity práce vězňů (o 165 %), protože po roce 1957 došlo ke zvýšení počtu odpracovaných hodin, i zvyšování finančních příjmů ministerstva vnitřní (v roce 1956 byl hrubý roční příjem na jednoho pracovníka 18 000 Kčs, v roce 1957 již 36 000 Kčs). Tato trochu absurdní čísla ukazují, že ministerstvo vnitřní našlo v technických ústavech zlatý důl. A také že vězni byli chápáni prostě jako kolečka ve stroji supícím za čím dál větší produktivitou.

Ta byla skutečně obdivuhodná. Vězni odloučení od rodin, společenského života, koníčků a dalších „rušivých elementů“ (jako je třeba v civilním životě dovolena) odpracovali v technických ústavech 2,4–3 milionů pracovních hodin ročně, podle dobových výpočtů v normohodinách asi o pětinu víc než u srovnatelného počtu civilních zaměstnanců.

Velkou radost muselo mít ministerstvo vnitřní zejména ze stavební projekce. Srovnávací statistiky, které šly skutečně do detailů, ukázaly potěšující skutečnost. V průběhu roku 1959 se jen ve vězeňské stavební projekci zpracovalo a odevzdalo 880–890 tematických úkolů, například projekt rekonstrukce československého pavilonu po ukončení výstavy v Bruselu v roce 1958, projekt rekonstrukce vojenského objektu pro účel Maďarského divadla v Komárně, projekt učňovské školy v Ostravě

10 Tamtéž, inv. j. 1297, Zpráva o činnosti Technického byra a technických ústavů MV, 5. 2. 1959.

11 KOUKALOVÁ, Šárka: Architekti beze jména. Rozhovor s architektem Jiřím Vahalou o věznicích tzv. Basaprojektu na Pankráci. *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 6, s. 677–680.

12 ABS, f. 2/1, inv. j. 1297, Zpráva o činnosti Technického byra a technických ústavů MV, 5. 2. 1959.

nebo projekt ocelové konstrukce Dolu Dukla pro Ostravsko-karvinský revír. Bylo zde odpracováno 726 837 pracovních hodin v hodnotě 22 836 785 Kčs (48 % z celkové hodnoty prací technických oddělení).¹³

Jistě není přehnané tvrdit, že otrocká práce odsouzených se stala jedním z ekonomických pilířů režimu, technické ústavy nevyjímaje. S prací uvězněných inženýrů se počítalo v hospodářských výhledech a plánech: pro období let 1959–1961 byl stanoven předpoklad, že technické ústavy splní 7 milionů pracovních hodin. Řešit se mělo 25–30 úkolů obzvláště důležitých pro národní hospodářství a jeho technický rozvoj. Vykonané práce měly dosáhnout hodnoty 170 milionů Kčs.

Technické byro

Za chod a kontrolu celého systému technických oddělení odpovídalo Technické byro ministerstva vnitra, ustavené usnesením kolegia ministerstva vnitra dne 28. března 1957 na základě rozhodnutí z 6. září 1956.¹⁴ Technické byro bylo *poradním orgánem náměstka ministra vnitra pro vězeňství* [plk. Jindřicha Kotala] *v otázkách pracovního využití odsouzených techniků*. Mělo náměstkovi připravovat *podklady a návrhy na organizaci, řízení a kontrolu práce technických ústavů, pro potřeby národního hospodářství a jeho technického rozvoje*.¹⁵ Technické byro bylo zřízeno po vzoru Sovětského svazu, kde v každé svazové republice fungovalo jedno s 3–5 členy. V našich podmínkách mělo jednoho hlavního člena a několik dalších spolupracovníků s určitým vlivem v daném odvětví, celkem mělo 12 (později 14 a více) členů. Tím



Foto: SNV ČR

hlavním byl sekretář (tajemník) mjr. Miloslav Kvapil podřízený přímo náměstkovi ministra vnitra pro vězeňství. Byl to odborník s příslušnou hodností a funkčním platem náčelníka odboru, který byl také jediným placeným členem byra. Dále zde byli další dva příslušníci ministerstva vnitra na úrovni náčelníků odborů a ostatní v pozicích vedoucích odborů ministerstev či velkých výrobních národních podniků. Většina členů Technického byra byli inženýrsko-techničtí pracovníci a ekonomové, kteří měli zkušenosti s vedením v běžných pracovních podmínkách. Kromě odborníků zde měli být i „zlepšovatelé“.¹⁶ Například v oboru stavebnictví vybrali Ing. Zdeňka Rosenberga, vedoucího technické

správy ministerstva stavebnictví, schopného organizátora a technika, který prováděl různé zlepšovací návrhy v civilním i vojenském stavebnictví. V jeho posudku se píše, že *byl schválen pro práci se skutečnostmi, tvořícími obsah státního tajemství. Patří mezi aktivisty ekonomické kontrarozvědky* (tehdy IV. správa MV). Pro stavební resort pak byl jmenován například Ing. František Grosman, vedoucí odboru Státního výboru pro výstavbu. Podle předloženého posudku byl vyznamenán za zásluhy o výstavbu, měl velké odborné znalosti. Byl počítán k aktivistům IV. správy ministerstva vnitra.¹⁷

Složení Technického byra mohlo být měněno podle odbornosti a priorit

13 *Kabinet dokumentace a historie Vězeňské stráže ČR, Činnost nápravných zařízení ministerstva vnitra republiky československé v roce 1959. MV – Správa nápravných zařízení, Praha 1960 (interní zpráva označená „Přísně tajně“).*

14 *ABS, f. A 2/1, inv. j. 227, 19. schůze kolegia ministra vnitra, Zřízení Technického byra, 6. 9. 1956.*

15 *Tamtéž, inv. j. 246, 11. schůze kolegia MV, Statut Technického byra MV, 28. 3. 1957.*

16 *Tamtéž.*

17 *Tamtéž. Ke Statutu technického byra byl předložen návrh na jmenování členů tohoto byra z řad pracovníků civilních resortů (jméno, funkce, datum narození a charakteristika).*

úkolů, nebo v případě kvalitativních změn podle složení odborníků. Členové Technického byra byli hlavními styčnými pracovníky pro konkrétní resorty. Mohli vstupovat do technických oddělení věznic a bylo jim uděleno právo k rozmluvě s vězni.

V souvislosti s Technickým byrem bylo zřízeno ještě Samostatné oddělení Technického byra (SOTB) Praha, se čtyřmi důstojníky a jedním poddůstojníkem. SOTB odborně i technicky řídilo pracovníky technických oddělení (často ve funkci náčelníků), konkrétně ve věznicích Praha-Pankrác, Praha-Ruzyně, Plzeň-Bory a Opava.

Jedním z hlavních úkolů Technického byra bylo *všestranně podporovat práci vězňů-techniků na nejrůznějších zlepšovacích návrzích a vynálezech se zaměřením na neaktuálnější technické problémy*.¹⁸ Mělo připravovat návrhy na konstrukční a projekční práce v případech, kdy bylo potřeba doplnit nebo rozšířit činnost důležitého civilního resortu. Proto také organizovalo technické konference k určitým tématům (patrně bez účasti vězňených odborníků). Jednou z nejdůležitějších agend Technického byra bylo udržovat odbornost vězňených techniků, tedy pečovat o jejich další odborný růst. Mělo se věnovat také finančním otázkám jednotlivých zakázek a přednostně vybírat zakázky finančně výhodnější.

Podle zpráv Technického byra zabývajících se dopady trestů na odsouzené, kteří musí pracovat pro výstavbu lidově demokratické republiky, *tyto skutečnosti rozvracejí postupně jejich staré myšlení, paralyzuje je v řadě případů vůči mnoha novým nepřátelským vlivům atd. Pro mnohé z takových odsouzených je práce v technických ústavech prakticky specifickou formou zostření trestu*.

*Oproti civilním organizacím byly zpevněny normy, kupříkladu bylo odsouzeným technikům uloženo splnit převzaté úkoly v jednom měsíci místo za 8 473 normohodin za 12 196 normohodin, v jiném měsíci místo za 8 889 normohodin za 12 592 normohodin.*¹⁹ Pro příklad se uvádí upevnění pracovní normy ve středisku 15 v oboru strojírenství, kde vězni museli splnit měsíčně cca 8500 normohodin (zatímco v civilu cca 12 200 normohodin), tedy méně normohodin než v civilu. Technické byro také monitorovalo údaje o technících propuštěných z výkonu trestu a o jejich zařazení do normálního pracovního poměru. V jedné ze zpráv se pozastavovalo nad tím, že neexistuje jednotný postup pro zařazení propuštěných vězňů do zaměstnání, že někteří jsou odmítáni jako technici, přitom ve vězení pracovali na důležitých technických úkolech. Podle zprávy Technického byra *je takovou situací značně rušen cíl převýchovy*.

Také došlo k lepšímu rozmístění nejkvalitnějších odborníků, takže náročnější úkoly mohlo přijímat více středisek. Před rokem 1957 byla totiž pro důležité úkoly využívána asi jen třetina vězňených techniků, a to jak pro potřeby ministerstva vnitra, tak i pro civilní resorty. Po roce 1957 se také zlepšilo technické vybavení na základě vypracovaného plánu (dříve členové Technického byra vybavovali pracovny ve věznicích staršími zařízeními dovezenými z civilních podniků).

V jistém smyslu lze říci, že Technické byro o své vězně dbalo. Kritiky se třeba dočkalo za to, že některým vězňeným technikům byly vypláceny neobvykle vysoké mzdy. S účinností k 1. lednu 1958 se proto stanovil nový systém mezd a prémie.²⁰ Byro prý také

chybovalo v tom, že některé práce ve stavební projekci byly předražovány na základě nesprávného výkladu ceníků a někdy i kvůli záměrnému posunu, když práce fakturovali sami vězni (částka předražení činila asi 3–4 % z fakturovaných hodnot). Zároveň byly zjištěny i technické chyby ve výsledných pracích. Ve více než 40 případech (z celkového počtu 1500 úkolů za rok) došlo k nesprávně organizované kontrole na technických ústavech.²¹

Na základě uvedeného měli v roce 1958 přibýt další dva členové Technického byra, jeden ze strojírenství a druhý ze stavební projekce. Zástupce hospodářské správy ministerstva vnitra měl být nahrazen zástupcem finančního odboru ministerstva vnitra v souvislosti s nově zaváděným systémem mezd. Tehdejší změny zahrnovaly i plány na další činnost technických ústavů. Plánovalo se zaměřit druhou pětiletku (1956–1960) na vývoj umělých hmot pro zhruba 60 chemiků vězňených v technických ústavech. Vážně se v roce 1958 uvažovalo o založení přidružené laboratoře zaměřené na vývoj strojů pro polovodičový průmysl, pro obranu země.²² V tomto roce nastupovaly technické ústavy do dalšího, nejintenzivnějšího období své existence.

Není možné opomenout ještě jednu kontrolu odsouzených odborníků přímo z jejich řad, kterou vykonávali získaní agenti, kteří hlásili příslušníkům MV podezření na útěk, hladovku, spojení s civilisty nebo dozorcí, případně zjišťovali zamlčenou trestnou činnost. V technických odděleních bylo v roce 1958 nasazeno 30 vázaných agentů, přičemž se tato síť měla ještě zkvalitnit, a to hlavně získáním agentů z řad nejlepších odborníků.²³

18 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1208, Zpráva o činnosti Technického byra MV, 23. 4. 1958.

19 Tamtéž, inv. j. 1297, Zpráva o činnosti Technického byra a technických ústavů MV, 5. 2. 1959.

20 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1208, Zpráva o činnosti Technického byra MV, 23. 4. 1958.

21 Tamtéž, inv. j. 275, 11. schůze kolegia MV, Zpráva o činnosti Technického byra MV, 9. 4. 1958.

22 Tamtéž.

23 ABS, f. 324, sign. 324-1-5, Vyhodnocení agenturně-operativní práce ve složce NZ v průběhu roku 1958, 10. 4. 1959.



Foto: SNV ČR

Konec technických oddělení

I když řady vězňených technických odborníků značně prořídly po amnestii v roce 1960, technické ústavy se držely při životě téměř do poloviny 60. let.

V roce 1963 byla provedena prověrka v technických odděleních v Praze a v Plzni-Borech.²⁴ Kontrola zjistila celou řadu pochybení – především ani přes řadu předchozích opatření a usnesení neprobíhala dobře koordinace prací ústavu s výrobou. Jádrem problému, zdá se, byla skutečnost, že technickým ústavům narostlo sebevědomí. Místo toho, aby vystupovaly jako subdodavatelé státních ústavů, vydávaly se často za samostatný projektový a vývojový ústav. Řada zadaných prací přitom nebyla provedena kvalitně. Kritiky se dočkala i údajně

nedostatečná kontrola práce odsouzených ze strany civilních odborníků z podniků a docházelo i k porušování finanční kázně (příčemž řada odsouzených byla ve výkonu trestu za podobnou činnost). Technické byro se navíc ukázalo být bezzubé, neboť většinu jeho členů tvořili dobrovolníci z jiných resortů.

Výsledkem kontroly a zmíněné kritiky byl návrh zrušit Technické byro ministerstva vnitra, nastolit přímé řízení podniků a vypracovat nový statut technických oddělení ministerstva vnitra.

Nakonec ale vše dopadlo jinak. S amnestií prezidenta Antonína Novotného v roce 1960 přišly technické ústavy o většinu skutečně špičkových odborníků a k 1. lednu 1964 byla technická oddělení v útvech nápravných zařízení ministerstva

vnitřní oficiálně zrušena. O jejich konci se rozhodlo na schůzi kolegia ministra vnitra dne 2. července 1963, přičemž se měly do konce roku dokončit zakázky, na nichž pracovalo asi 200 vězňů, včetně 21 zařazených překladatelů. Zrušeno bylo logicky i Technické byro ministerstva vnitra. Zůstalo pouze technické oddělení ve věznicích v Plzni-Borech, které po další amnestii prezidenta republiky v roce 1965 rovněž svou činnost ukončilo.

Labutí píseň technických ústavů měla ale delší dozvuk. I nadále platilo, že odsouzení odborníci měli být zařazováni přímo do výroby v útvech ministerstva vnitra.²⁵ Konstrukteři, kterých se amnestie netýkala, byli přemístěni a zařazeni do Valdic s názvem OTK středisko 440 „Mechanika“ a do Leopoldova na Slovensku. Jen ve Valdicích se ještě v roce 1989 nacházelo 150 odsouzených, kteří pracovali pro tzv. Technickou správu Federálního ministerstva vnitra Praha.²⁶ Výzkumné, projekční a konstrukční činnosti odsouzených odborníků, vykonávané v působnosti ministerstva vnitra, tedy de facto fungovaly až do roku 1989.

Kdo pochopí význam, rve si je pro sebe

Technické vězeňské ústavy se u nás rozvíjely pod vlivem sovětských poradců v padesátých letech 20. století, když v důsledku emigrace a politických perzekucí začali ve vědecko-výzkumných ústavech a vývojových pracovištích chybět erudovaní a zkušení pracovníci, na nichž závisel další technický rozvoj a plnění důležitých úkolů v národním hospodářství. Odborné znalosti vězňů se proto měly využít hlavně pro potřeby celostátního významu. Podle náměstka ministra vnitra plk. Jindřicha Kotala byly zpo-

24 Tamtéž, f. Sekretariát náměstka ministra vnitra plk. Jindřicha Kotala (A 5), inv. j. 404, Zpráva o tematických prověrkách vývojového střediska při TOMV Praha a TOMV Plzeň-Bory, 20. 3. 1963.

25 ABS, f. Studijní ústav MV (A 1), inv. j. 51, 18. schůze kolegia MV z 2. 7. 1963 – návrh na zrušení technických oddělení v útvech NZ-MV.

26 JANÁK, Dušan – KÝR, Aleš: Nástin vývoje československého vězeňství v letech 1948–1989. *Historická penologie*, 2004, roč. 2, č. 5, s. 2.

čátku vězeňské odborné síly využívány pro potřeby ministerstva vnitra způsobem: *kdo pochopí význam, rve si je pro sebe*,²⁷ ale později svou funkci zneužívali i styční civilní pracovníci ve vězení, kteří vlastní práci nechali provést vězně. Po reorganizaci v roce 1957 se zadávaly technickým oddělením i zásadní úkoly, pro které nebyla zajištěna projekční a konstrukční kapacita v civilních podnicích (obrana země, úkoly těžkého strojírenství, rekonstrukce technicky zaostalých odvětví). V technických vězeňských ústavech tak vznikla řada *zlepšovacích návrhů, patentních přihlášek a [byly] předány práce k publikování civilním organizacím*. Velkých úspěchů bylo dosaženo návrhy v oboru strojírenství, např. *konstrukce a výroba prototypů a funkčních modelů strojů a zařízení pro zahraniční reprezentaci*.²⁸ Pro období let 1959–1961 se měly provádět mimo jiné projekty bytové výstavby, výroben stavebních hmot a prefabrikátů, v počtu 1–1,2 milionu odpracovaných hodin. V celém systému bylo podstatné ještě zřízení stavebního podniku ministerstva vnitra v roce 1959, tedy speciální stavební organizace hrazené z jeho rozpočtu (překročení rozpočtu bylo kryto zvýšenými příjmy nápravných zařízení). Úkolem bylo postavit v letech 1959–1970 celkem 1 200 000 bytů, s využitím práce z řad odsouzených, s vlastní přidruženou výrobou.²⁹

Polické byro ÚV KSČ zhodnotilo práci technických oddělení v celkovém národním hospodářství jako *ne bezvýznamnou*, což se projevilo hlavně v několika hlavních oborech – především ve strojírenství, v technicky velmi zaostalém spotřebním průmyslu, v báňské projekci i při

individuálních vědeckých pracích a zlepšovacích vynálezech.

Hlavním cílem takto nastoleného systému s nucenou intelektuální prací bylo plnit projekty značným tempem a s využitím levné pracovní síly. Izolovanost a odtrženost vězeňských pracovišť od běžných pracovních podmínek se však do určité míry podepisovalo také na kvalitě výsledných výrobků a staveb. I když technické ústavy ve výsledku představovaly privilegované kriminály s dostatečným množstvím domácích i zahraničních publikací, pro samotné vězně to byla mnohaletá práce ve vakuu a nesvobodných podmínkách, což je v rozporu s podstatou

přirozené tvůrčí činnosti. Například věznění architekti dostávali zakázky bez udávání míst a souřadnic, bez znalosti prostředí, v němž má být stavba projektována, což je základní podmínka architektonické práce.

Dnes jsou jejich osudy téměř zapomenuty. Jména drtivé většiny odborníků uvězněných v technických odděleních ani autorů nejdůležitějších vězeňských projektů, kterými se náš stát reprezentoval doma i v zahraničí, dosud neznáme. A samozřejmě vůbec nemáme ponětí o všech realizovaných projektech a vynálezech, které vězni s odborným zaměřením museli zpracovávat a jež se dotýkaly mnoha oblastí života. pd

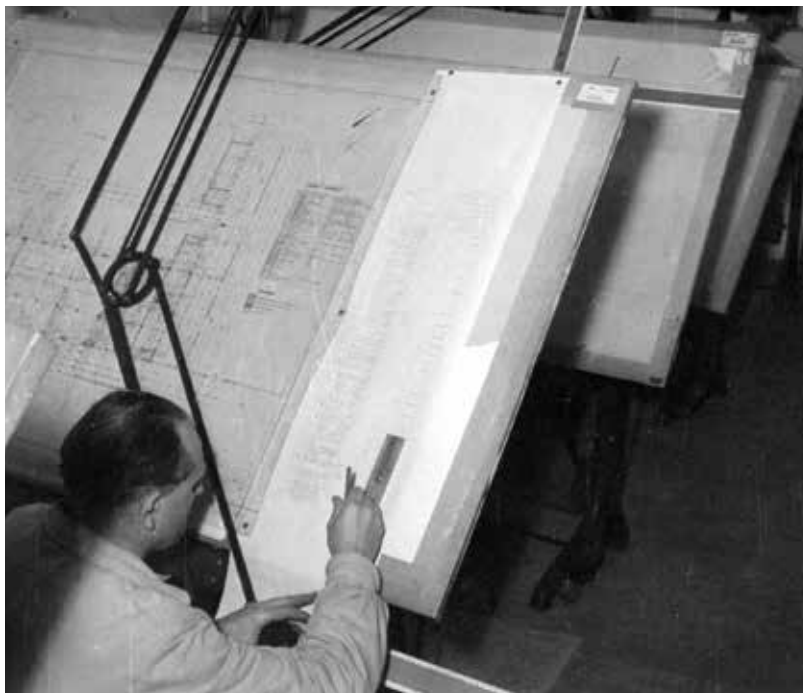


Foto: SNV ČR

27 ABS, f. A 2/1, inv. j. 227, 19. schůze kolegia MV, 6. 9. 1956.

28 Tamtéž, inv. j. 1297, Zpráva o činnosti Technického byra a technických ústavů MV, 5. 2. 1959.

29 NA, f. KSČ-ÚV, Politické byro ÚV KSČ, sign. 290/5, Zřízení speciální stavební organizace MV, 1959.